

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCENİN AKTARIMINDA EMÂLÎ KASİDESİ'NİN ROLÜ VE KLASİKLEŞMESİ*

Mehmet SEVER**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 03 Aralık 2025, **Kabul Tarihi:** 22 Şubat 2026, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2026, **Atf:** Sever, Mehmet. "Mâtürîdî Düşüncenin Aktarımında Emâli Kasidesi'nin Rolü ve Klasikleşmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/1 (Mart 2026): 255-277.

DOI: 10.33415/daad.1835218

Öz

Mâtürîdîlik, Semerkant bölgesinin önde gelen Hanefî âlimlerinden İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve takipçileri tarafından sistemleştirilen bir itikadî düşünce ekolüdür. Bununla birlikte, onun görüşleri büyük ölçüde eserlerinin sınırlı biçimde günümüze ulaşması nedeniyle doğrudan değil, talebeleri ve onları takip eden âlimler aracılığıyla aktarılmıştır.

Bu bağlamda, Ebü'l-Hasen Ali el-Üşî'nin (ö. 575/1179) kaleme aldığı *el-Kaşîdetü'l-lâmîyye* diğer adıyla *Bed ü'l-emâlî*, Mâtürîdî geleneğinin öğretiminde ve aktarımında temel bir metin olarak öne çıkmıştır. Kaside, telif edildiği dönemden itibaren medrese müfredatlarında temel bir itikad metni olarak yer almış; tarihsel süreçte ve özellikle Osmanlılar döneminde üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Günümüzde okutulan ve ezberlenen *Bed ü'l-emâlî*, Ehl-i Sünnet kelam düşüncesinin tarihsel sürekliliğini temsil eden, Mâtürîdî geleneğinin canlılığını koruyan klasik bir metin olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Bu çalışmanın amacı Mâtürîdî geleneğinin devamını sağlayan *Bed ü'l-emâlî* metnini tarihsel süreç ve mezhebi coğrafya bağlamında incelemektir. Çalışmamız Mâtürîdî düşüncenin seyrinin entelektüel haritasını çıkarmada ilk başlangıç noktası kabul edilebilecek olan *Emâlî Kasidesi*'nin mezhep içi itikadi sürekliliği sağlamadaki önemini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepler Tarihi, Mâtürîdîlik, Eğitim, Ehl-i Sünnet, Gelenek.

* Bu makale, 17-18 Mayıs 2024 Tarihinde VII. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Mâverâünnehir" Sempozyumunda "Mâverâünnehir'den Anadolu'ya Uzanan Bir Mâtürîdî Klasîği: Emâli Kasidesi ve Etkileri" Özet tebliğinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Bayburt/Türkiye, msever@bayburt.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6385-6576>.

The Role of the Amālī Qasida in the Transmission of Māturīdī Thought and Its Classicism*

Mehmet SEVER**

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 03 December 2025, **Accepted:** 22 February 2026, **Published:** 31 March 2026, **Cite as:** Sever, Mehmet. "The Role of the Amālī Qasida in the Transmission of Māturīdī Thought and Its Classicism". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/1 (March 2026): 255-277.

DOI: 10.33415/daad.1835218

Extended Abstract

This article analyzes the role of Abū'l-Ḥasan 'Alī al-Ūshī's (d. 575/1179) Emālī Qasida (al-Qaṣīdat al-lāmiyya / Bad' al-Amālī) in the transmission and canonization of Māturīdī thought within the Ahl al-Sunnah tradition. Although Maturidism was systematized by Imām Māturīdī (d. 333/944) in the Ḥanafī intellectual environment of Transoxiana, the survival of only a limited portion of his works meant that the school's doctrines were carried mainly by later scholars and concise didactic texts. Among these, the Emālī Qasida became one of the most effective instruments for teaching, memorizing, and stabilizing Māturīdī creed across centuries and regions.

The study situates the Emālī within the broader Māturīdī textual heritage, alongside major works such as Ḥakīm al-Samarqandī's al-Sawād al-a'ẓam, Abū'l-Mu'īn al-Nasafī's al-Tamhīd and al-Tabṣira, al-Sābūnī's al-Bidāya and al-Kifāya, and 'Umar al-Nasafī's al-'Aqā'id. While these extensive treatises provide systematic theological exposition, the Emālī offers, in 67 verses, a tightly structured summary of core doctrines. It addresses themes such as divine unity and attributes, the createdness of the Qur'ān, ru'yat Allāh, human acts and divine justice, prophecy and miracles, the virtues of the Rightly Guided Caliphs, the status of the Companions, the nature of faith and takfīr, death, resurrection, and eschatology. Its allusive use of ḥadīth material reflects al-Ūshī's training as a traditionist and

* This article has been produced from the abstract of the paper titled "A Maturidi Classic Reaching from Transoxiana to Anatolia: The Qasida al-Amali and Its Effects", presented at the 7th International Sheikh Sha'ban-i Veli Symposium: "Transoxiana" held on May 17-18, 2024.

** Assoc. Prof. Dr., Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of History of Islamic Sects, Bayburt/Turkey, msever@bayburt.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6385-6576>.

reinforces the poem's pedagogical utility. The text also preserves the polemical voice of the Samarqand-based Ḥanafī-Māturīdī tradition, especially in its criticisms of Mu'tazilī positions.

The article employs historical-textual analysis combined with a reception-history approach. By examining commentaries, glosses, and translations in Arabic, Ottoman Turkish, Persian, and Urdu, and by identifying the geographical origins of commentators, the study reconstructs the poem's diffusion from Central Asia to Syria, Egypt, Anatolia, the Balkans, and the Indian subcontinent. The Ottoman period emerges as a crucial phase in which the Emālī became widely taught, memorized, and commented upon. In particular, its inclusion in the curricula of the reformed Dārü'l-Hilâfe madrasas as the introductory text for teaching tawḥīd illustrates its institutionalized role as a representative statement of Māturīdī creed.

Based on this reconstruction, the article argues that the Emālī Qasida functioned not only as a concise catechism but also as a canonical marker of Māturīdī identity. Its constant reproduction, commentary, and even polemical modification by opponents signal that it achieved the status of a classic—a text perceived as indispensable for the articulation of Ḥanafī-Māturīdī orthodoxy. The commentary tradition shows how different regions and periods reinterpreted the same core text, thus revealing both continuity and controlled adaptation within the Māturīdī intellectual world.

In conclusion, the article suggests that the Emālī Qasida remains essential for understanding the historical formation and educational transmission of Maturidism. As a concise yet richly layered doctrinal text with a vast commentary tradition, it offers a coherent entry point for re-establishing a foundational Maturīdī canon within contemporary studies of the History of Islamic Sects.

Keywords: History of Islamic Sects, Ahl al-Sunnah, Maturidism, Education, Tradition.

Giriş

Günümüz Türkiyesi'nde Mâtürîdîlik araştırmaları ciddi bir ivme kazanmış durumdadır.¹ Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte

¹ Sönmez Kutlu (ed.), *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2006), 9-15; Başta İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin tercümeleri olmak üzere bazı çalışmalar şunlardır: Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2003); Muḥammad İbn-Muḥammad al-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân tercümesi* (İstanbul: Ensar, 2017); Ebu'l Muin Meymun b Muhammed en-Neseî, *Tabsîratü'l Edille fî Usulî'd-Din*, ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012); Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1998); Recep Alpyağıl, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016); Yunus Eraslan, *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021); Angelika Brodersen, *Bilinmeyen Kelam Erken Dönem Mâtürîdîliğinde Kelâmî Yaklaşımlar*, çev. Özcan Taşcı (İstanbul: alBaraka Yayınları, 2022); Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017); Şaban Ali Düzgün (ed.), *Mâtürîdî'nin düşünce dünyası* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018);

Mâtürîdîlik, adeta millî bir mezhep gibi algılanmakta²; savunulması gereken ve temel unsurlarının netleştirilmesi istenen bir düşünce konumundadır.³ Öyle ki Osmanlı dönemi Sünnîlik tasavvurunun özellikle Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerif (ö. 816/1413) başta olmak üzere Eş'arî kelamcılarının yazmış olduğu eserler ve bizzat onların öğrenci silsilesindeki ulemâ sınıfı eliyle Mâtürîdîlik'ten uzaklaştığı veya en azından negatif anlamda değiştiğinden bahsedilmektedir.⁴ Hatta bu sebepten dolayı Hanefî âlimlerin daha çok fıkıh metinleri üzerine yoğunlaştıkları, kısa ve özet bilgi içeren ilmiyal tarzı eserler olan amentü şerhleri ile Mâtürîdî düşüncüyü aktarmaya çalıştıkları kabul edilmektedir.⁵ Söz konusu iddiaların doğruluğu bir yana, Osmanlı düşüncesinden günümüze uzanan süreçte elimizde Mâtürîdî bir metin olup olmadığını sorguladığımızda, klasik bir eser haline gelen *Emâlî Kasidesi*'nin⁶ varlığı bu tartışmalara dair değerlendirmeler yapabilmemizi mümkün kılmaktadır. Emâlî Kasidesi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok tercüme⁷, muhteva analizi ve mevcut şerhlerin tanıtımı üzerine odaklanmıştır.⁸ Eserin tarihsel süreçteki etkisi ve mezhebin temel tasavvurlarını aktarmadaki yetkinliği pek incelenmemiştir. Söz konusu tartışmalar ışığında çalışmamızda diğer çalışmaların pek değinmediği *Emâlî Kasidesi*'nin Mâtürîdî düşüncenin aktarımındaki

Emine Öğüt, *Matüridi Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar / Geleneğin İnkişafından Geleceğin İnşasına* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

² Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 125; Yusuf Ziya Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler / İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi 2* (Ötüken Neşriyat, 2015), 21; Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2006), 285-293.

³ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, 54.

⁴ Sa'düddin Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 37-38; Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepler Tarihi Yazıcılığı* (Hititkitap Yayınevi, 2008), 60-66.

⁵ Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l-Akâid*, 38-39.

⁶ M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/73.

⁷ Muhit Mert, "Oşlu Din Alimi Ali B. Osman ve Bed'ü'l-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/7-8 (2005), 7-32.

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 213-226; Hilmi Karaağaç, "Ali b. Osman el-Üşî ve Emâlî Kasidesi", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 143-149; İsa Akalın, "Manzûm Kelâm Kitaplarında Hadîs Kullanımı el-Üşî'nin el-Emâlî'si Özelinde", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)* XVI/32 (2018), 179-189.

rolü ve önemi üzerinden metnin klasikleşmesi mezhepsel coğrafya boyutuyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alî b. Osmân el-Ûşî, Hayatı ve Eserleri

Mâtürîdî kelamının önemli simalarından biri olan Ûşî Fergana vadisinde bulunun Oş/Uş şehrinde doğmuştur.⁹ Doğum tarihi hakkında kaynaklarımızda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰ Asıl adı Ali b. Osman Muhammed b. Süleyman Ebu Muhammed Sirâcüd-din'dir. Müellif; Fergânî, Hanefî, et-Teymî, eş-Şehîd ve Ûşî nisbeleri ile de anılmaktadır. Vefat tarihi 575/1179 olarak kabul edilmektedir.¹¹ İslamlaşma sürecinde birçok siyasî ve dinî çekişmeye sahne olan bölgede¹² Türk-İslam devletlerinin özellikle Hanefî düşüncenin gelişimine katkıları bir hayli fazladır.¹³ Zamanla bölgede muhtelif fırkalar ve temsilcileri görülmeye başlanmıştır. Sâmânîler döneminde (819-1005) bölge bir ilim havzasına dönüşmüştür. Örneğin Makdisî (ö.389/990) Sâmânîler'in hâkimiyetlerinde bulunan coğrafyanın büyük bir ilim havzası olup âlimlerle dolu olduğunu, fakihlerin krallar gibi yetkili ve değerli kabul edildiğini zikreder. Bölge Hanefiliğinin kurumsallaşması ilk olarak bu dönemde görülmektedir.¹⁴ Bu durum özellikle Karahanlılar (840-1212) ve sonrası Sünnî düşüncenin Hanefî fıkhı çerçevesinde bölgede hâkimiyetini tesis etmiş olması önemlidir. Karahanlıların Hanefî mezhebinin gelişimini destekleyen faaliyetleri neticesinde, Doğu Hanefilerinin nüfusunun artması ve medrese sayısının çoğalması, bölgedeki âlim sayısının yükselmesine ve mezhebin literatürünün zenginleşmesine yol açmıştır. Öyle ki Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Horosan, Merv, Belh, Maveraünnehir ve diğer sınır şehirlerinin ilk dönemlerden itibaren Hanefî mezhebinden olduğunu dile getirmiştir.¹⁵ Bölgede Hanefî

⁹ Bazı Muhakkikîn, *Tuhfetü'le'âli alâ dav'il-me'âlî* (İstanbul: Sahhaf Kırımı, 1318), 13.

¹⁰ C. Brockelman, "Ûşî", *İslam Ansiklopedisi : İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya, ve biyografya lugati* (İstanbul: MEB. Yayınları, 1986), 13/75.

¹¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmii'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyai'l-Türâsî'l-Arabiyy, 1951), 1/2/1349; Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 2/310; Wilferd Madelung, "AL-USHI", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1986), 10/916.

¹² Abdullah Demir, "Mâveraünnehir Mütekellim Hanefilerin Din anlayışı", *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki III* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 36-37.

¹³ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 38-45; Durmuş Özbek, "el-Ûşî ve 'Kasidetü'l-Emalî'", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994), 263.

¹⁴ Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 279.

¹⁵ en-Nesefî, *Tabsiratü'l Edille fi Usulî'd-Din*, 2/1/468,474.

âlimlerin sayısını anlamak adına Ömer en-Neseffî'nin (ö.537/1142) *Ta'dadu Şuyûhi Ömer* adlı kitabında beş yüzden fazla hocasını zikretmesi bir delil olarak kabul edilebilir.¹⁶ Bu bağlamda Doğu Hanefileri, Batıda Hanefilerin yaşadığı Mu'tezile etkileşiminden daha uzak kalmış ve fıkıh yönüyle dikkat çekmişlerdir.¹⁷ Öyle ki Doğu Hanefilerinin fıkıhçı yönleri kaleme aldıkları eserlerin listesinde kendini göstermektedir. Mu'tezile'nin merkezi coğrafyadan çevre coğrafyalara göç etmesi ve Mu'tezile ile hareket eden Hanefi kadıların da Bağdat'tan uzak diyarlarda varoluş mücadelesi vermesi Doğu Hanefilerini bu zümre ile ayrışmasını ve reddiyeci bir yaklaşıma bürünmelerini tetikleyen sebeplerden biridir.¹⁸ Bununla birlikte bazı âlimlerin kelimâ düşüncesine dair yazmış oldukları eserler her ne kadar kısa metinler olsa da etkili olmuş hatta fıkıhçı yönlerinin önüne geçmiştir.¹⁹ Mütekellim Hanefiler diyebileceğimiz bu zümrenin öncülerinden biri de Ali b. Osman Ūşî'dir.²⁰ Ūşî, fıkıh, hadis, kelimâ ve edebiyat alanları olmak üzere birçok eser telif etmiştir. Kaynaklarda ona ait olduğu belirtilen eserler *Gureru'l-Ahbâr*²¹ ve *Dureru'l-Eş'âr fi'l-Hadis*,²² *Meşariku'l-Envâr fi Şerhi Nisâbi'l-Ahbâr li Tezkireti'l-Ahyâr*,²³ *Muhtelifu'r-Rivâye*,²⁴ *İstiksâu'n-Nihâye*, *Sevakîbu'l-Ahbâr*,²⁵ *Yevakîtu'l-Ahbâr*, *el-Fetâva's-Siraciyye*,²⁶ *Kasîdetü'l-Emâlî* ya da *Kasîdetü Yekûlu'l-Abd*²⁷ olarak zikredilmiştir.

260 | db

Emâlî Kasidesinin Muhtevası

Emâlî kelimesi, imlâ kelimesinin çoğulu bir terim olup, genellikle hadis ilminde kullanılan bir kavramdır. Muhaddisler, müfessir-

¹⁶ Brodersen, *Bilinmeyen Kelam Erken Dönem Mâtüriliğinde Kelâmî Yaklaşımlar*, 34.

¹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1341), 107; Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, 279; Doğu Hanefilerinin Mu'tezile ile olan ilişkilerindeki temel konular ve değerlendirmesi için bkz. Ahmet Ateşyürek, "3. ve 4. Yüzyıllar Arası Mu'tezile ve Mâverâünnehir Hanefliği İlişkisi", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2020), 386.

¹⁸ Halil Arslan, *Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023), 241-259.

¹⁹ Brodersen, *Bilinmeyen Kelam Erken Dönem Mâtüriliğinde Kelâmî Yaklaşımlar*, 35.

²⁰ Demir, "Mâveraünnehir Mütekellim Hanefilerin Din anlayışı", 29.

²¹ Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/2/1200; Madelung, "AL-USHI", 916.

²² Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/310; Madelung, "AL-USHI", 916.

²³ Ziriklî, *el-A'lâm*; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Mesnâ & Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 7/148; Brockelman, "Ūşî", 13/75.

²⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/148.

²⁵ Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/1/526.

²⁶ Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/2/1224; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/310.

²⁷ Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/2/1349; Ebu'l-Fidâ Zeynüddin İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 212; Brockelman, "Ūşî", 13/75.

ler, fakihler, Arap dili ve edebiyatı âlimleri gibi rivayet ilmiyle ilgilenen ulemânın talebelerine önemli bilgileri ezberlettikleri veya yazdırdıkları eserlerdir. Bu eserler, çoğu zaman doğrudan hocalarının hadisleri, ayetleri veya açıklamalarıyla birlikte yazılmış ve o dönemin rivayetleriyle birleştirilmiştir. Hadis kitapları, müsned (râvi adlarına göre düzenlenmiş) ve sünen ile câmi' (konularına göre tasnif edilmiş) gibi türlerdeki eserlerden farklı olarak, emâlîler daha çok hocanın hadisleri sırasıyla yazdırarak veya ezberleterek oluşturduğu bir türdür. Emâlîlerde genellikle konulara ya da râvilere göre bir düzen bulunmaz. Bunun yerine, hocanın ders sırasında, belirli bir zamanda, yazdırdığı hadisler kaydedilir ve bu sayede emâlîler ortaya çıkar.²⁸ Emâlî, o dönemde yaygın bir eğitim yöntemidir. Âlimler, bilgi birikimlerini aktarmak ve öğrencilerini yetiştirmek için bu yöntemi kullanmaktadır.²⁹ Bu noktada Emâlî terimi zamanla farklı ilim dallarında bir âlimin öğrencilerine ders anlatırken veya sohbet ederken yazdırdığı notları ifade eder hale gelmiştir.³⁰ Söz konusu notlar genellikle konulara göre düzenlenir ve bir nevi ders kitabı veya referans kaynağı oluştururdu. Emâlî eserleri, sadece o dönemdeki dil, edebiyat ve dini bilgileri değil, aynı zamanda toplumun kültürel ve sosyal hayatına dair ipuçları da barındıran önemli birer bilgi kaynağıdır.

İslam akaidinin temel meselelerini klasik şema çerçevesinde ele alan *Emâlî Kasidesi*, manzum bir eser olması dolayısıyla hem öğretici hem de ezberlenmesi kolay bir kaynak olarak İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kaynakların bir kısmında eserin 68 beyit olduğu³¹ zikredilse de genel olarak 67 beyit olarak istinsah edilmiş ve basılmıştır.³² Risale, tevhid konusuna vurgu yapan bir beyitle başlamış ve Allah'ın zatı ile sıfatlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bölümlerle devam etmiştir. Bu kısımda, halku'l-Kur'an (Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı), rü'yetullah (Allah'ın görüleceği), haberî sıfatlar, insan fiilleri ve aslah (Allah'ın en uygun olanı yapması) gibi kelimelerin tartışmalı meselelerine değinilmiştir. Aynı zamanda bu konularda Ehl-i Sünnet anlayışına aykırı

²⁸ M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/70-71.

²⁹ George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 409.

³⁰ Kandemir, "Emâlî", 11/71.

³¹ Madelung, "AL-USHI", 916.

³² Özervarlı, "el-Emâlî", 11/73.

görüşler benimseyen fırkaların zımnî eleştirisi de yapılmıştır. Bu eleştirilerin hususiyetle açıkça Mu'tezile ismi zikredilerek yapılması Mâtürîdî'den beri süregelen Doğu Hanefilerinin refleksini devam ettirmesi yönünden dikkat çekicidir.

Risale, nübüvvet ile ilgili meseleleri özetledikten sonra velilerin kerametlerinin hak olduğunu vurgular. Hulefâ-i Raşidîn'in fazilet sıralaması ve sahabe hakkında kötü konuşmanın dinen caiz olmadığına dair geleneksel Ehl-i Sünnet anlayışı da eserde yer bulur. Kasidenin ilerleyen beyitlerinde iman konusu geniş bir şekilde ele alınır ve Ehl-i Sünnet'in tekfir anlayışı üzerinde durulur. Özellikle tekvin (yaratma fiili) ile mükevven (yaratılmış olan) arasındaki ilişki, ma'dûma "şey" denilip denilemeyeceği gibi kelimelerin ekollerinde tartışmalı meselelere değinilir. Ardından ölüm, ölüm sonrası hayat ve ahiret halleri ele alınır. Kaside, müellifine hayır dua edilmesi temennisiyle son bulur.³³

Zikredilen eser, özlü bilgi sunması ve kolay öğrenim sağlaması nedeniyle klasik medrese müfredatında başlangıç seviyesinde akaid ve kelimelerin derslerinde tercih edilen bir metin olmuştur. Hem İslam dünyasında hem de Avrupa'da büyük ilgi gören *el-Emâlî*, defalarca istinsah edilmiş, tercümesi yapılmış ve üzerine şerhler yazılmıştır. Metin üzerine şerh yazma ihtiyacı metnin önemi kadar birazda didaktik bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Zira öğrencinin zihnen hâkim olduğu kelâmî bir konu ve söylem üzerine yeni bilgiler ve daha ilmî yorumlar yapmak kolaylaşmaktadır. Osmanlı medrese geleneğinde uzun yıllar okutulan bu eser, modernleşme döneminde de tercüme ve akademik incelemelere konu olmuştur. Eserin gelenek içerisindeki etkinliği ve temel itikadî konuları aksettirmesi bunda etkili olmuştur. Ayrıca Batılı müsteşriklerden P. Van Bohlen tarafından 1825'te Almanca bir tercümesi yapılmış ve Carmen arabicum Amâlî Dictum adıyla yayımlanmıştır.³⁴ Modernleşme döneminde ıslah edilen Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye medreselerinde Mâtürîdiyye akaidine özel bir önem verilmiştir.³⁵ Medresenin tali kısmında tev-

³³ Karaağaç, "Ali b. Osman el-Üşî ve Emâlî Kasidesi", 143-149; Mehmet Keskin, "Ehl-i Sünnet Düşünce Ekollerinin Açısından Ali b. Osman el-Üşî'nin İtikadî Görüşleri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 23 (2018), 297 vd.; Şahver Çelikoğlu, *İslâm Akaidi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2011), 1/45-46.

³⁴ Özervarlı, "el-Emâlî", 11/73.

³⁵ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelâm İlmî", *Kelâm Araştırmaları Dergisi/ Kader* XI/1 (2013), 265-266.

hit ilmi öğretimi ikinci sınıftan itibaren başlayacaktır. Tevhid ilmine dair ilk olarak *Emâlî Kasidesi* okunacak ve ezberlenecektir.³⁶

Emâlî, Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdî koluna ait bir itikadî sistemin özlü bir özetini sunarak³⁷, kelim ve akaid konularının öğretilmesinde vazgeçilmez bir araç olmuştur. Ahiret inancından nübüvve, Allah'ın sıfatlarından insan fiillerine kadar geniş bir yelpazede itikadî meseleleri ele alan kaside, didaktik bir yöntemle sistematik kelamın öğretilmesini hedeflemektedir. Bugün hâlâ klasik medrese müfredatında yer bulan *Emâlî*, Mâtürîdî itikadının öğretilmesi ve anlaşılmasında tarihsel bir sürekliliği temsil eder.

Emâlî Kasidesi'nde dikkat çeken bir diğer husus hadislerle yapılan telmihlerdir. Eserin manzum olması ve şiirsel yönü dikkate alınarak hadisler metin olarak verilmemiştir. Ancak yirmi civarında beyitte hadislerin tercüme ve hükümleri aktarılmıştır. Bu noktada Üşî'nin muhaddis olması esere ayrıca bir katkı sağlamış görünmektedir.³⁸

Emâlî Kasidesinin Klasik Bir Metine Dönüşmesi ve Klasikleşme Süreci

İslam düşünce geleneğinde metinler sadece bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda itikadi ve fıkhi mezheplerin varlığını sürdürebilmesi için kritik bir rol oynar. Mâtürîdîlik söz konusu olduğunda da, bu metinler, sadece teolojik bir görüşün aktarılması değil, aynı zamanda mezhebin otoritesini tesis ettiği, kendi kimliğini oluşturduğu ve tarihsel sürekliliğini sağladığı araçlar konumundadır. Tarihsel süreçte İmam Mâtürîdî'nin eserleri, onun ölümünden sonra tam anlamıyla bir otoriteye dönüşmemiştir. Fakat takipçileri, özellikle h. 5. ve 6. yüzyıldan itibaren, Mâtürîdî'nin itikadi fikirlerini sistematize ederek, onu otorite haline dönüştüren daha geniş bir kabul zeminini hazırlamışlardır. Bu süreçte, İmam Mâtürîdî'nin eserlerinden ziyade, Mâtürîdîliğin ilkelerini güçlü bir şekilde ortaya koyan ve söz konusu ilkeleri yaygınlaştıran taşıyıcı metinler belirleyici bir rol oynamıştır.

³⁶ Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/1 (2003), 208.

³⁷ Ahmet Özel, *Hanefî fıkıh alimleri* (Kızılay/Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 81.

³⁸ Ayet ve hadis referansları için bkz. Akalın, "Manzûm Kelâm Kitaplarında Hadîs Kullanımı el-Üşî'nin el-Emâlî'si Üzerinde", 180-187.

Mâtürîdîlik açısından ikincil kaynak sayılabilecek bu eserler, mezhebin kendi sistemini ortaya koyduğu, otoritesini tesis ettirdiği araçlardır. Bu gibi metinler Mâtürîdîliğin bir kelam ekolü olabilmesini temin ettikleri kadar, mezhebin varlığını devam ettirmiş, bir geleneği sürdürebilmeyi sağlamış ve zamanla ekolün klasikleri haline gelmiştir. Zira gelenekler belli bir sistemi destekleyen metinler üzerine inşa edilmektedir.³⁹ Mâtürîdî düşünce özelinde İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) eserleri haricinde özellikle Hakîm es-Semerkandî'nin (ö. 342/953) *es-Sevâdü'l-Azam*'ı, Ebu'l-Muîn en-Neseffî'nin (ö. 508/1115) *et-Temhîd* ve *Tabşiratü'l-Edille*'si, Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) *el-Bidâye* ve *el-Kifâye*'si, Ömer Neseffî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâid*'i ilk akla gelen eserlerdir. Bu eserler Mâtürîdî mezhebinin bir nevi Kanon'udur. Milli kültürlerin oluşumunda etkili olan edebiyat kanonları gibi mezheplerin geleneklerinin oluşumunda vazgeçilmez metinler vardır. Mâtürîdîlik düşünüldüğünde bu eserler ve yaygın etkileri; akabinde klasikleşmiş temel metinler haline gelmiş olmaları açıktır. Mezkûr eserlerin yanı sıra bir başka eser türü daha vardır ki, hacim olarak mezkûr eserlerden daha kısa olsa da bu eserlerin hacimli eserlerin(mutavvelât) başaramadığı yaygın etkiye sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Yazıldığı çağın sonrasında ilim tahsiline ilk başlayanların her zaman ellerinin altında olan, mezhep coğrafyasında kültürel dolaşımı çok kısa zaman içinde elde etmiş bir metin haline dönüşmüştür. Bu metinler arasında Ömer Neseffî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâid*'inin dışında *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye* veya *Bed'ü'l-Emâlî* olarak bilinen manzum eser, daha dar bir hacme sahip olmasına rağmen, Mâtürîdîliğin düşünsel evriminde çok daha güçlü bir yaygınlık kazanmış, daha geniş bir kültürel dolaşıma girmiştir. Hatta *Emâlî*'nin Mâtürîdî düşüncenin *Fikhü'l-Ekber* merkezli kaleme alınan ilk manzum eser olduğu söylenebilir.

Emâlî'nin özellikle dikkat çeken yönü, daha önce adı geçen diğer büyük eserlerin ulaşamadığı kadar kısa sürede ve geniş bir coğrafyada kabul görmesi ve öğretilmesidir. Yazıldığı dönemin ötesine geçerek, özellikle İslam dünyasında, Mâtürîdîlik özelinde kelam ilmi tahsiline yeni başlayanların elinden düşmeyen bir eser haline gelmiştir. Bu metnin klasikleşmesi, sadece onu tarihsel bir kaynak olarak nitelendirilmesiyle ilgili değil, aynı zamanda o metnin bir düşünce sisteminin temel yapı taşı olarak kabul edilmesiyle de ala-

³⁹ Besim F Dellaloğlu, *Poetik ve Politik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 88.

kalıdır. Zira klasik olmak bir zihni yüklemidir. Bir taraftan hakkında ileri sürülen bir “vasf”ı muhtevi diğer yandan zihinlerde kabul edilmiş bir itibarı ifade etmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte mevcut düşüncel yapıyı ezberlemeyi ve aktarımı kolaylaştırması da ayrı bir etkidir. Söz konusu itibarın zamanla bir otoriteye dönüşmesi şeklinde belirginleştiği husus, kendisi olmaksızın düşünce sistemlerinin eksik kabul edildiği yapıtlar için kullanılır olmuştur. Zamanın ve coğrafyaların değişmesiyle değişmeyen, klasikleşmiş yapıtlardır. Bu bağlamda *Emâlî* metni, üzerinde daha dikkatli durmamız gereken temel metinlerimizden biri olma özelliğini devam ettirmektedir.

Mâtürîdî Düşüncenin Aktarım Aracı/ El Kitabı Olarak *Emâlî*

Mâtürîdîlik çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususların başında bizatihi İmam Mâtürîdî'nin bir imam olarak kabul edilmiş süreci gelmektedir. Araştırmacıların genel kanaati İmam'ın otoritesinin daha sonraki takipçilerinin eliyle gerçekleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda Rudolph, Mâtürîdîliğin bir ekol haline gelmesini Ebu Hafs Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) sıradan müminler için yazdığı itikadî bir ilmihal niteliğindeki *el-'Akâid* adlı risalesine bağlar.⁴¹ İzmirli'nin de ifade ettiği gibi Mâverâünnehir Hanefileri İmam Mâtürîdî'ye kadar farklı bir isimle anılmamıştır. Mâtürîdîlik ismi de ancak Neseffîlerin (Ebu'l-Mu'in en-Neseffî (ö. 508/1115), Necmüddin Ömer en-Neseffî (ö. 537/1142), Bürhanüddin en-Neseffî (ö.687/1289) ve Ebu'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö.710/1310) katkıları ile ortaya çıkmıştır.⁴² Öyleyse Mâtürîdîlik nedir? sorusunun cevabını ararken bu âlimlerin görüşlerini ve dönemlerinde yazılan eserleri de önemsemek gerekmektedir.⁴³ Mezhepleşme sürecinde kurucu ya da öncü metinler kadar sistem taşıyıcı metinler de önemlidir. Teori kuran asıl metinler mezheplerin temelini ve yönünü tayin ederken bu aslı bize hatırlatan, aynı zamanda sürekliliği temin eden basit ama kullanışlı yeni bir üslupla yazılmış metinler de vardır. İşte bunlardan biri Mâtürîdîlik özelinde Ömer en-Neseffî'nin *el-'Akâid* metni gibi olan fakat manzum tarzda yazılan Osman el-Uşşî'nin *el-Emâlî* kasidesidir.

⁴⁰ Ömer Türker, “İslam Düşüncesinde Klasiklerin Oluşumu ve Değişimi”, *İslam ve Klasik (Editörlü kitap)*, (2008), 367.

⁴¹ Brodersen, *Bilinmeyen Kelam Erken Dönem Mâtürîdîliğinde Kelâmî Yaklaşımlar*, 35.

⁴² İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 107; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul, 2008), 149.

⁴³ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 191.

Öğrencilerin ellerinde dolaşan “alâ eydî't-tüllâb”⁴⁴ *Emâlî* kasidesi aslında kendisini ders kitabı olarak seçen âlimlerin tercihlerini ortaya koymakta, Mâtürîdî düşünce denince ne anlaşılması gerektiğini belirlemektedir. Metnin mezhebî eğilimi temsil yetkinliği öyle bir durumdadır ki örneğin Osmanlı modernleşme dönemi medreselerinin ıslahı çalışmalarında kelim ilmi alanında okutulacak eserlerin içerisinde başlangıç ve temel seviye kitaplardan bir olarak *Emâlî* kasidesi tercih edilmiştir.⁴⁵ Yine bu dönemde yazılan *Mahzenü'l-`ulûm* adlı eserde dönemin bilim anlayışı ilmî disiplinlere ait temel eserler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle klasik eserlerin tercüme edildiği görülmektedir.⁴⁶ Osmanlı mirasında kelam geleneğini ortaya koymaya çalışırken tercümesi sunulan metin Mâtürîdî düşünceyi yansıttığına inanılan Emâlî Kasidesi olmuş bu çeviri farklı kelam metinleri ile birlikte ayrıca basılmıştır.⁴⁷ Bununla birlikte ilerleyen sürece de yön vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî düşünceyi kollayan bir yapıya bürünmektedir. Aynı zamanda bu gibi metinler mezheplerin değişime kapalı yönleri ile statik bir yapıyı ortaya da koymaktadır. Böylece mezhebin temelleri ve sabiteleri belirlenmektedir. Ancak şârihlerin/yorumcuların kendi değişen zaman ve coğrafyaların etkisi ancak metin üzerine yazılan şerhlerde yer bulmaktadır. Tarihsel ve doktrinel boşluklar şerhler üzerinden telafi edilmektedir. Klasik metin ile onu okuyan ve dinleyenler arasında kültürel ve mezhebî alışverişin, retlerin ve cevapların varlığını sürdürdüğü alanlar şerh metinleridir. Şerhler klasik metinleri canlandıran ve hayatini devam ettiren yapıtlardır.⁴⁸ Bir metin artık şerhedilemez hale gelmişse veya şerhe konu olmaksızın çıkmışsa klasik olma hüviyetini kaybetmeye başlamıştır diyebiliriz. Gadamerci yaklaşımla ifade etmek gerekirse, geçmişte telif edilmiş bir metni bugün anlamaya çalışmak onu tekrar etmek değil

⁴⁴ Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/2/1350; Seyyid Ablülzâde Mehmet Tahir - Serkiz Urpilyan, *Mahzenü'l-`ulûm* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1308), 179.

⁴⁵ Demirci, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi”, 266.

⁴⁶ Mehmet Tahir - Urpilyan, *Mahzenü'l-`ulûm*, 180-208.

⁴⁷ Seyyid Ahmed Mütercim Asım, *Merhu'l-me`âli fi şerhi'l-Emâlî* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 177-208 (Ek 2).

⁴⁸ Metin, Şerh ve Hâşiye geleneğinin genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 17-101; Şerh ve hâşiye geleneğine Kelam eserleri bağlamında bir değerlendirme için bkz. Osman Demir, “Şerh ve Hâşiye Dönemi Kelamı”, *Kelam Tarihi* (Ankara: Nobel Yay., 2023), 279-301.

bilakis onu günümüze ortak etmeye çalışmaktır.⁴⁹ Aslında biz klasik bir metni bugün okurken ve şerh ederken günümüz Mâtürîdîliği kendimizin de içinde olduğu bir süreçte inşa etme imkanına sahip oluruz.

Tarihsel Süreçte Bazı Emâlî Şerhleri ve Muhtemel Bölgeler

Emâlî Kasidesi yazıldığı dönemin hemen sonrasında şerh çalışmalarına konu olmuştur. Bu çalışmaların bazıları yazma halinde bulunmaktadır. Kütüphanelerde yapılacak detaylı çalışmalarda şerh ve haşiye türünde şimdiye kadar fark edilemeyen muhtelif eserleri de görmek mümkün olacaktır. Elimizdeki kaynaklardan hareketle bazı şerhleri ve müelliflerini bir tabloda göstermek imkân dahilindedir. Bu tablodaki nisbeler kati olmamakla birlikte şarihlerin memleketlerini göstermenin yanı sıra *Emâlî Kasidesi*'nin tarihsel süreçte okunduğu ve şerh edildiği coğrafi haritayı tespit etmekte faydalı olabilir. Bu çerçevede tarihi süreç içerisinde büyük bir ilgiye mazhar olmuş *Emâlî Kasidesi* üzerine Arapça, Türkçe⁵⁰ ve Farsça yapılmış çalışmaların bir kısmı⁵¹ şu şekildedir:

db | 267

Eserin Adı	Yazarı	Tarihi	Bölge
<i>Neftû'r-riyâd li-î'dâmi'l-Emrâd</i> ⁵²	Halil b. Ala en-Neccarî	ö.632/1234	?
<i>Hidâyetün mine'l-î'tikâd</i> ⁵³	Muhammed b. Ebi Bekr er-Râzî	ö.632/1234	?
<i>Şerhu'l-Emâlî</i> ⁵⁴	İbnü's-Sirâc, el-Konevî ed-Dimaşkî el-	ö.777/1376	Dimaşk
<i>Dercü'l-me'âlî ft şerhi Bed'î'l-emâlî</i> ⁵⁵	Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa	ö.819/1416	Kahire

⁴⁹ Mehmet Ulukütük, *Anlama ve Gelenek* (İstanbul: Bilsam, 2013), 107-108.

⁵⁰ Emâlî kasidesinin Türkçe tercümelerine dair bkz. Mevlüt İlhan, *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016).

⁵¹ Bazı eserlerin telif tarihleri belli olmadığı için müellifin vefat tarihi verilmiş, diğerlerinde telif veya basım tarihi gösterilmiştir. Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/2/1350; Detaylı bir katalog taraması için bk. Özbek, "el-Ûşî ve 'Kasidetü'l-Emalî'".

⁵² Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 216.

⁵³ Muhammed b. Ebi Bekr er-Râzî, *Hidâyetün mine'l-î'tikâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 300566).

⁵⁴ Ebu's-Senâ' Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-Dimaşkî el-Hanefî İbnü's-Sirâc (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 241002).

⁵⁵ Mustafa Selim Yılmaz - Ömer Sadıker, "İbn Cemâa'nın Derecu'l-Meâlî İsimli Bed'ü'l-Emâlî Şerhi", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 23 (2018), 201-211.

<i>Şerhu Bed'îl-Emâlî</i> ⁵⁶	Musannifek	ö.875/1470	İstanbul
<i>Şerhu'l-Kasîdeti'l-Lâmiyye fi't-tevhîd</i> ⁵⁷	el-Karabâğî	ö.942/1535	Karabağ/İznik
<i>Şerh-i Kasîde-i Emâlî</i>	Ahmet b. Mustafa el-Leâlî	?	Anadolu (?)
<i>Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye</i>	Ahmet b. Muhammed Emin el-İstambûlî	ö.988/1580	İstanbul
<i>Şerh-i Kasîde-i Emâlî</i>	Şeyh Ahmet Karahisarî	?	Anadolu
<i>Lâmiyye-i Kelâmîyye Şerhi</i> ⁵⁸	Muhammed b. Malkoça	XVI. Yüzyıl	İstanbul
<i>Manzum Emâlî Tecemesi</i> ⁵⁹	Hoca Sâdeddin Efendî	ö.1008/1599	İstanbul
<i>Dav'u'l-meâlî fi şerhi Bed'îl-Emâlî</i>	Ali el-Kârî	ö.1014/1605	Herat/Mekke
<i>Ravhu'n-nüfûs</i> ⁶⁰	Mehmet b. Hacı Haydar el-Kefevî	ö.1025/1616	
<i>Dav'ül-leâlî fi şerhi Bed'îl-Emâlî</i>	Ahmed b. Ali es-Sendübî	ö.1097/1686	Kahire
<i>Şerhu'l-Emâlî</i> ⁶¹	Şihâbüddin / Seyyid Ali b. Yusuf	ö.1118/1707	?
<i>Şerhu Bed'îl-Emâlî</i> ⁶²	Dâvud-i Karsî	ö.1757	Birgi
<i>Nuhbetü'l-le'âlî fi şerhi Bed'îl-Emâlî</i>	Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhavî	ö.1288/1871	Haleb
<i>Şerhu Bed'îl-Emâlî</i> ⁶³	Şemseddin en-Niksârî	?	Tokat/Niksar
<i>Şerhu Bed'îl-Emâlî</i> ⁶⁴	Muhammed b. Ahmed el-Antâkî	?	Antakya

⁵⁶ Musannifek Alâ'eddin Ali b. Muhammed b. Mes'ûd, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00336-001).

⁵⁷ Ömer Mahir Alper, "Karabâğî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/369.

⁵⁸ Muhammed b. Malkoçevî, *Şerh-i Kasîde-i Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbn Mirza, 278446).

⁵⁹ Mütercim Asım, *Merhu'l-me'âlî fi şerhi'l-Emâlî* (Ek-1).

⁶⁰ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 218.

⁶¹ Seyyid Ali b. Yusuf b. Muharrem Şihabeüddinel-Kuşeyrî, *Şerhu'l-Emâlî (Şerhu Şihâbüddin)* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 338473).

⁶² Dâvud ibn Muḥammad Qarşî, *Dâvud-i Karsî'nin kelâm külliyyâtı: şerhu bed'îl-emâlî, risâle fi'l-ihyâratî'l-cüziyye ve'l-irâdâtî'l-kalbîyye, şerhu'l-kasîdeti'n-nüniyye, şerh-i âmentu billâh, şerh-i nüniyye, ma'lûmat (inceleme-çeviri-çeviriyazı-eleştirmeli metin)*, ed. Ömer Ergül vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2025).

⁶³ Ahmed Niksârî, *Şerhu'l-Emâlî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 281881).

⁶⁴ Muhammed b. Ahmed el-Antâkî, *Şerhu Bed'îl-Emâlî* (Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, 663283).

<i>Leâlî Şerh-i Kasîde-i Emâlî</i> ⁶⁵	Seyyit Muhammed Carullah	ö.1219/1804	Anadolu
<i>Şerh-i Kasîde-i Emâlî</i> ⁶⁶	Ömer b. Ali İbrahim Burdurî	?	Anadolu/Burdur
<i>Şerh-i Kasîde-i Emâlî</i> ⁶⁷	Köstendilî Şinasi Kadı	?	Balkanlar
<i>Merahu'l-meâlî fî Şerhi'l-Emâlî</i>	Mütercim Âsım Efendi	ö.1235/1819	Antep-İstanbul
<i>Keşfu'l-meâlî şerhu Bed'i'l-Emâlî</i> ⁶⁸	Mehmet Şükrü b. Ahmet Atâ (Dâmâd-ı Gelenbevî)	bs.1291,1305, 1328	İstanbul
<i>Kasîde-i Emâlî Tercüme-i Manzûmesi</i> ⁶⁹	Hafız Refî Efendi	bs.1302/1887	İstanbul
<i>Şerh</i>	Muhammed b. Muhammed el-Mısırî	ö.1105/1693	Mısır
<i>Nasru'l-Leâlî</i>	Ahmed b. İbrahim et-Tunûsî	?	Tunus/ Mısır
<i>Nazmu'l-Leâlî (Farsça)</i>	Muhammed b. Bahs Refîkî	bs.1864	Luknov
<i>Şerh (Farsça)</i>	Ahmed Darviza Ningarhari	bs.1878,1900	Afganistan
<i>Akîdetü Ehli'l-Me'âlî fî Şerhi Kasîdeti Bed'i'l-emâlî (Urduca)</i>	Ebü Muhammed Ahmed el-Çeklâvî	19. Yüzyıl (?)	Lahor
<i>ed-Dürr'ül-Gâli alâ bed'i'l-Emâlî</i> ⁷⁰	Muhammed Kavukçî	ö.1305/ 1317	Mısır
<i>Nesrü'l-leâlî alâ Nazmi'l-Emâlî</i> ⁷¹	Seyyid Abdülhamid b. Abdullah b. Mahmud el-Âlûsî	ö.1906	Bağdat
<i>Câmiu'l-Leâlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî</i> ⁷²	Kâdı Muhammed Ahmed Kenan	bs.2008	Lübnan

⁶⁵ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 208.

⁶⁶ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 218.

⁶⁷ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 218.

⁶⁸ Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrî b. Ahmed Atâ Dâmâd-ı Gelenbevî, *Keşfü'l-Me'âlî Şerh-i Bed'ü'l-Emâlî* (Dersaadet: İbrahim Efendizade Ali Raif Matbaası, 1328).

⁶⁹ Hâfız Refî Efendi, *Kasîde-i Emâlî Tercemesi* (İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1302).

⁷⁰ Seyyid Muhammed Kavukçî, *ed-Dürr'ül-Gâli alâ bed'i'l-Emâlî* (Menüfe: el-Matbaatü'n-Nasriyye, 1317).

⁷¹ En kağsamlı ve hacimli şerhlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Seyyid Abdülhamid b. Abdullah b. Mahmud el-Âlûsî, *Nesrü'l-leâlî alâ Nazmi'l-Emâlî* (Amman: Darü'l-Feth, 2022).

⁷² Kâdı Muhammed Ahmed Kenan, *Câmiu'l-Leâlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008).

Tüm bu süreç incelendiğinde, *Emâlî Kasidesi*'ne dair en eski çalışmaların, İslam düşünce tarihinde temel metinlere gösterilen ihtimamın erken dönemde başladığı görülür. H.6. ve 8. yüzyıllar arasında, genelde kasidenin anlamını ve muhtevasını açıklayan şerhler yazılmıştır. Osmanlı dönemi, *Emâlî Kasidesi*'nin en yoğun şekilde işlendiği devirdir. İstanbul, bu dönemde yazılan şerhler ve manzum tercümelemler açısından merkez haline gelmiştir.⁷³ Hatta Osmanlı medreselerinde Mâtürîdî kelamının okutulmaya başladığı dönemin ilk metinlerden biri olmuştur.⁷⁴ Bu dönem çalışmaları hem ilmî hem de edebî birikimi artırmıştır. Musannifek (ö. 875/1470), Muhyiddîn Muhammed b. Alî el-Karabâğî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 942/1535), Ahmet b. Muhammed Emin el-İstanbulî (ö.988/1580) gibi alimler Mâtürîdî bir metni tedavüle sokmalarıyla dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla Anadolu topraklarında Mâtürîdî düşünceye dair ilk telif çalışmalarının *Emâlî Kasidesi* üzerine yapılan şerhler ile olduğu görülecektir. Osmanlı kelim düşünceğinde Mâtürîdîlik söylemi her ne kadar Beyâzîzâde ile belirginleşmiş ve sonrasında 18. yüzyıl itibarıyla hız kazanmış⁷⁵ olsa da derinden ilerleyen Mâtürîdî metinleri ve özellikle *Emâlî Kasidesi* var olmuştur. Bu bağlamda Mütercim Asım Efendi'nin (ö. 1235/1819) Sultan III. Selim'e takdim ettiği⁷⁶ *Emâlî* şerh ve tercümesi süre gelen Mâtürîdî referans dizgesinin resmî bir söyleme dönüşmesinde bir adım sayılabilir. Modern dönemde ise matbaanın etkisiyle *Emâlî Kasidesi* farklı coğrafyalarda basılmış ve geniş kitlelere ulaşmıştır. Özellikle Urduca ve Farsça tercümelemler, söz konusu dönemin kültürel çeşitliliğini yansıtmaktadır. *Emâlî Kasidesi*'nin coğrafi ve tarihsel serüveni, İslam dünyasında ilmi ve kültürel paylaşımın bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu durum, eserin kelim geleneğinin vazgeçilmez bir değeri haline geldiğini ve çeşitli coğrafyalarda farklı ilmi ve kültürel bağlamlarda anlam kazandığını göstermektedir.

Ayrıca *Emâlî Kasidesi* medrese müfredatlarında Mâtürîdî geleneği temsil eden bir metin olarak da yer almıştır. Hatta öyle ki mu-

⁷³ İstanbul kütüphanelerindeki yazmalar ve katalog numaraları için bk. Özbek, "el-Ûşî ve 'Kasidetü'l-Emalî'", 277-293.

⁷⁴ Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, 152.

⁷⁵ Mehmet Kalaycı, "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefîlikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)* II (2018), 82-83.

⁷⁶ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 123.

haliflerin de üzerinde tahrifat yapacakları kadar meşhur bir metindir. Nitekim kasidenin şârihlerinden Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî (ö. 1288/1871) *Emâlî Kasidesi*'nin bazı kötü niyetli kişiler tarafından değiştirilmek istendiğini ve itikadi yönden ortaya koymuş olduğu güzelliklerinin kaldırılmaya çalışıldığını dile getirmiştir.⁷⁷ Muhtemelen şârih, Hanefi-Mâtürîdî geleneğin ölçülerinin değiştirilmesi riskinden bahsetmektedir.

Modern Dönem Emâlî Kasidesi ve Hakkındaki Bazı Çalışmalar

Yazıldığı günden itibaren yoğun bir ilgiye konu olan *Emâlî Kasidesi* hala bu yetkinliğini devam ettirmektedir. Özellikle medreselerin kapatılmasından sonraki süreçte Cumhuriyet döneminde Latince harflerle tercümesi yapılan ilk Mâtürîdî metni olmak gibi bir özelliğe de sahiptir.⁷⁸ Bu noktada son dönemde *Emâlî Kasidesi* üzerinden itikadî konuların değerlendirildiği birkaç eseri zikredebiliriz. Örneğin 1954 yılında Kürkçüoğlu tarafından Mâtürîdî akâidine dair tercümesi yayımlanan eserlerden birisidir.⁷⁹ Kaside üzerine yapılan bir diğer çalışma ise Şahver Çelikoğlu tarafından yazılan *İslâm Akaidi* adlı üç ciltlik eserdir.⁸⁰ Çelikoğlu, eserini *Şerhu'l-Emâlî* olarak da isimlendirmiştir. Mâtürîdî kelamına dair manzum şekilde yazılan eserin İslam dünyasında en çok okunan eserlerden olması bu metin üzerinden yeni bir şerh çalışması yapmaya sevk etmiştir.⁸¹ Öyle ki kimi vaizlerin kullandığı bazı kaynaklarda iman tartışmaları bağlamında özellikle taklidi inanç gibi meselelerde başvuru kaynağı olmuştur.⁸² Örneğin Hindistan coğrafyasında Hanefî-Mâtürîdî geleneğin seyrini görmemize yardımcı olabilecek kaynaklardan biri olan *Riyâdü'n-nâsîhîn*'de itikadi konuların izahında yararlanılan eserlerin içinde *Emâlî Kasidesi* de zikredilmiştir.⁸³

⁷⁷ Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî, *Nuhbetü'l-le'âlî fî şerhi Bed'îl-Emâlî* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2021), 2.

⁷⁸ Seyfettin Erşahin, "Cumhuriyet Dönemi İlk (?) Emâlî Tercümesi ve Şerhi: Osman N. Bilgin'in Akaid-i İslamiyeyi Câmî Manzume-i Emâlî Tercemesi Adlı Eseri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 23 (2018), 237.

⁷⁹ Kemal Edib Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/1-2 (1954), 1-21.

⁸⁰ Çelikoğlu, *İslâm Akaidi*.

⁸¹ Çelikoğlu, *İslâm Akaidi*, Önsöz.

⁸² Eğinli Mehmed Rahmi Efendi, *Tefcürü't-tesnîm fî kalbin selîm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y), 67.

⁸³ Mevlânâ M. Rebhâmî, *Riyâdü'n-nâsîhîn Tercümesi*, çev. S. Fârûk Meyân (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1980), 15.

Yakın dönemde *Emâlî Kasidesi*'nin şiirsel tercümeleri de yapılmıştır. Örneğin eserin kendi formuna uygun olması için manzum olarak Ali Nar tarafından bir tercümesi yapılmıştır.⁸⁴ Eser hakkında bir başka tercüme Çöğenli tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ *Emâlî* üzerinden Ehl-i Sünnet kelamının anlaşılmasına çalışıldığı bir diğer eser İsmail Çetin'in *İttiba' Ehl-i Sünnete'dir* kitabıdır. Kitabın giriş kısmında son dönemde Ehl-i Sünnet itikadını bozmak için veya bilmeyerek farklı cenahlardan batıl fikir ve itikatlarla dolu olan eserler ve mecmuaların arttığını hatta bu gibi fikirlerin taşıdıkları iftiralara rağmen meşru sayıldığı dile getirilmektedir.⁸⁶ Görülen hataların Ehl-i Sünnet itikadı çerçevesinde düzeltilmesi için yazılan eserin ikinci bölümü *Emâlî Kasidesi*'nin şerhidir. Bu bölümün başlığında kasidenin Ehl-i Sünnet itikadını kuşatıcı bir metin olduğu için tercüme noktasında tercih edildiği dile getirilmiştir.⁸⁷ Konu hakkında son şerh çalışmalarından biri merhum Bekir Topaloğlu tarafından yapılmıştır.⁸⁸ Yavuz'a göre çalışma medreselerin kapatıldığı dönemde klasik medrese müfredatı programından icazet almış ve akademiye intisap etmiş bir âlimin kelam düşüncesini göstermesi ve modern düşünce ile gelenekçi düşünce arasındaki farkı göstermesi bakımından önemli bir eserdir.⁸⁹ Zira Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde klasik metin eğitimi veren kurum ve kişilerin ders müfredatlarında Emâlî okutulmakta ve ezberletilmektedir.⁹⁰ Burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, modern akademik kelam düşüncesinin temel bir Mâtürîdî klasiği üzerinden inşa edilmeye çalışılmasıdır. Çalışmanın vurguladığı en önemli yön de budur. Zira Emâlî metni taşıyıcı bir metindir. Dünü bugüne taşımada bir araç olarak kullanılması onu yarın da ihmal edilmemesine sebebiyet verecektir. Bu sebeple *gelenek* oluşturmuş ve bir klasiğe dönüşmüştür. Ayrıca *Emâlî Kasidesi*'nin en önemli şerhlerinden kabul edilen Ali el-

⁸⁴ Ali Nar, "Emâlî Kasidesi (Manzum Akaid)" (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı, 1984), 180-186.

⁸⁵ M. Sadi Çöğenli, "Âlî b. Osmân el-Oşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî İsimli Manzum Risâlesi ve Türkçe'ye Çevirisi", *EKEV Akademi Dergisi* IX/22 (2005), 177-184.

⁸⁶ İsmail Çetin, *İttiba' Ehl-i Sünnete'dir* (Isparta: Dilara Yayınları, 2010), 9.

⁸⁷ Çetin, *İttiba' Ehl-i Sünnete'dir*, 406.

⁸⁸ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 223.

⁸⁹ Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 223.

⁹⁰ Ahmed b. Muhammed el-Emin el-İstanbulî Kadızâde, *Şerh-i Terceme-i Lâmiyye (Emali Şerhi)*, çev. Yusuf Şevki Yavuz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 8; Yavuz, "Türkçe Emâlî Şerhleri", 215.

Kârî'nin şerh çalışması *Dav'ül-Meâlî* de yakın dönemde tercüme konusuna olmuştur.⁹¹

Sonuç

Mâtürîdîlik, ortaya çıktığı Orta Asya coğrafyasının merkezî İslam dünyasından uzak olması nedeniyle teşekkül sürecinin ilk dönemlerinde hak ettiği ilgiyi görememiştir. Ancak Moğol istilasının ardından Batı'ya göç eden ve "Doğu Hanefileri" olarak adlandırılan Mâtürîdî âlimler, sahip oldukları birikimi farklı coğrafyalara taşımışlardır. Bu süreçte bilgi aktarımında ve Mâtürîdî düşüncenin yayılmasında yalnızca hacimli kelimeler kitapları değil, aynı zamanda aracı metinler olarak tanımlayabileceğimiz pratik kitaplar da önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu metinler, toplumsal kabul ve itikadi öğretinin yerleşmesi noktasında daha işlevsel bir yapıya sahip olmuş ve geniş halk kitleleriyle daha doğrudan bir iletişim sağlamıştır.

Mâtürîdî düşüncenin aktarımı, tespit edebildiğimiz kadarıyla ders kitapları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Zikredilen yöntem, itikadi düşüncenin Mâtürîdî perspektife göre şekillenmesini sağlamış ve bu düşüncenin temel değerlerini toplumsal belleğe kazandırmıştır. Bu bağlamda, *Emâlî Kasidesi*, yazıldığı dönemin ardından birçok farklı coğrafyada okutulmuş ve ezberletilmiştir. Eserin bu şekilde yaygınlaşması, Mâtürîdî düşüncenin temel esaslarını öğretmek ve öğretmek için bir klasik haline gelmesine neden olmuştur.

Emâlî kasidesi, Mâtürîdî düşüncenin öğrenilmesi ve öğretilmesi noktasında öğrencilere ve âlimlere bir referans çerçevesi sunmuştur. Bu sayede bireyler, ait oldukları inanç sistemiyle karşıt görüşleri analiz edebilmiş, aidiyetlerini test edebilmiş ve hatta eleştirel bir anlam düzeyine ulaşabilmiştir. Aynı zamanda metin, farklı zamanlarda ve coğrafyalarda Mâtürîdî düşüncenin nasıl anlaşıldığını, hangi farklılaşmalara uğradığını ve hangi bağlamlarda yeniden yorumlandığını görmemize olanak tanıyan somut bir zemin vermektedir. Bu durum, Mâtürîdî düşüncenin geleneksel kalıplarını anlamada tarihsel bir okuma imkânı da sunmaktadır. *Emâlî Kasidesi* üzerine yazılan şerhler, Mâtürîdîlik tasavvurunun tarihsel dönemlerdeki farklı boyutlarını ve dönüşümlerini tespit etmemizi sağla-

⁹¹ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kâri, *Dav'ül-Meâlî li Bed'ül-Emâlî*, çev. Tahir Tural (İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017).

maktadır. Bir tür "arkeolojik okuma" ile bu metinler, Mâtürîdî düşüncenin seyrini, evrimini ve yerel varyasyonlarını anlamada kritik bir kaynak teşkil etmektedir.

Günümüzde Mâtürîdîlik üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmış olsa da hâlâ bir "Mâtürîdî kanonu" olarak nitelendirilebilecek, ortak bir temel metin oluşturulamamıştır. Fakültelerde lisans ve yüksek lisans düzeyinde okutulan Mâtürîdîlik derslerinin içeriği, yerel yaklaşımlar ve farklı tercihler nedeniyle çeşitlilik göstermektedir. Üst düzey akademik araştırmalarda bu çeşitlilik bir zenginlik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durum, özellikle temel düzeyde bir giriş ve hazırlık için öğrencilerin Mâtürîdî düşüncenin klasik eserlerini okuyamaması gibi bir eksikliğe yol açmaktadır.

Mevcut Mâtürîdî mirasını bize taşıyan klasiklerden biri olan *Emâlî Kasidesi*, Mâtürîdî düşüncüyü anlamada önemli bir köprü görevi görmektedir. Metin, özellikle Anadolu'daki Mâtürîdî geleneği tanımak ve değerlendirmek için daha kapsamlı bir okumayı hak etmektedir. Bu bağlamda, *Emâlî Kasidesi*, Mâtürîdî düşüncenin geleneksel zeminini ve tarihsel yapısını yeniden keşfetmek için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul, 2008.
- Ak, Ahmet. *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Akalın, İsa. "Manzûm Kelâm Kitaplarında Hadîs Kullanımı el-Üşî'nin el-Emâlî'si Özeline". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)* XVI/32 (2018), 179-189.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Dav'ül-Meâlî li Bed'ül-Emâlî*. çev. Tahir Tural. İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017.
- Alper, Ömer Mahir. "Karabâğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/369. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Alpyağıl, Recep. *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Âlûsî, Seyyid Abdülhamid b. Abdullah b. Mahmud el-. *Nesrû'l-leâlî alâ Nazmi'l-Emâlî*. Amman: Darü'l-Feth, 2022.
- Antâkî, Muhammed b. Ahmed el-. *Şerhu Bed'ül-Emâlî*. Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, 663283, 1b-39a.
- Arslan, Halil. *Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.
- Ateşyürek, Ahmet. "3. ve 4. Yüzyıllar Arası Mu'tezile ve Mâverâünnehir Hanefiliği İlişkisi". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2020), 381-401. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3876164>
- Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*. Hititkitap Yayınevi, 2008.
- Bazı Muhakkikîn. *Tuhfetü'le'âlî alâ dav'ül-me'âlî*. İstanbul: Sahhaf Kırımı, 1318.
- Brockelman, C. "Üşî". *İslam Ansiklopedisi: İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya, ve biyografya lugati*. C. 13. İstanbul: MEB. Yayınları, 1986.

- Brodersen, Angelika. *Bilinmeyen Kalam Erken Dönem Mâtüriliğinde Kelâmî Yaklaşımlar*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: alBaraka Yayınları, 2022.
- Çelebi, Katib. *Keşfü'z- Zünûn 'an Esâmi'l- kütübi ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai'-Türâsi'l-Arabiyy, 1951.
- Çelikoğlu, Şahver. *İslâm Akaidi*. 3 Cilt. İstanbul: Marifet Yayınları, 2011.
- Çetin, İsmail. *İttiba' Ehli Sünnete'dir*. Isparta: Dilara Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Çögenli, M. Sadi. "Âli b. Osmân el-Oşî'nin (ö. 575/1179?) el-Emâlî İsimli Manzum Risâlesi ve Türkçe'ye Çevirisi". *EKEV Akademi Dergisi* IX/22 (2005), 177-184.
- Dâmâd-ı Gelenbevi, Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrî b. Ahmed Atâ. *Keşfü'l-Me'âlî Şerh-i Bed'ül-Emâlî*. Dersaadet: İbrahim Efendizade Ali Raif Matbaası, 1328.
- Dellaloğlu, Besim F. *Poetik ve Politik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Demir, Abdullah. "Mâveraünnehir Müttekellim Hanefîlerin Din anlayışı". *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki III*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Demir, Osman. "Şerh ve Hâşiye Dönemi Kelamı". *Kelam Tarihi*. 279-301. Ankara: Nobel Yay., 2023.
- Demirci, Osman. "Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi/ Kader* XI/1 (2013), 253-269.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Mâtürîdî'nin düşünce dünyası*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Üçüncü baskı., 2018.
- Eraslan, Yunus. *Mâtürîdîlik ve Tasavvuf*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Erşahin, Seyfettin. "Cumhuriyet Dönemi İlk (?) Emâlî Tercümesi ve Şerhi: Osman N. Bilgin'in Akaid-i İslamiyeyi Câmî Manzume-i Emâlî Tercemesi Adlı Eseri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 237-254.
- Hâfız Refî Efendi. *Kaside-i Emâlî Tercemesi*. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1302.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynüddin. *Tâcü't-Terâcim*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.
- İbnü's-Sirâc, Ebu's-Senâ' Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-Dimaşkî el-Hanefî. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 241002, 42-66.
- İlhan, Mevlüt. *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümelere*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016.
- İzmirli, İsmail Hakki. *Yeni İlm-i Kelam*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1341.
- Kadızaâde, Ahmed b. Muhammed el-Emin el-İstanbulî. *Şerh-i Terceme-i Lâmiyye (Emali Şerhi)*. çev. Yusuf Şevki Yavuz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kalaycı, Mehmet. "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefîlikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)* II (2018), 47-95.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidîlik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar. "Emâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Karaağaç, Hilmi. "Ali b. Osman el-Üşî ve Emâlî Kasidesi". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 143-149.
- Kâvukçî, Seyyid uhammed. *ed-Dürr'ül-Ğâli alâ bed'i'l-Emâlî*. Menûfe: el-Matbaatü'n-Nasriyye, 1317.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemül-Müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetül-Mesnâ & Dârü İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kenan, Kâdî Muhammed Ahmed. *Câmiu'l-Leâlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. Beyrut: Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 2008.
- Keskin, Mehmet. "Ehl-i Sünnet Düşünce Ekolleri Açısından Ali b. Osman el-Üşî'nin İtikadî Görüşleri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 289-299.

- Kutlu, Sönmez (ed.). *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslâm Tasavvuru*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib. "Lâmiyye-i Kelâmiyye". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/1-2 (1954), 1-21.
- Madelung, Wilferd. "AL-USHP". *Encyclopaedia of Islam* (II). Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Makdisi, George. *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Malkoçevî, Muhammed b. *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbn Mirza, 278446, 1b-23a.
- Mâtürîdî, Muḥammad İbn-Muḥammad al-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân tercümesi*. İstanbul: Ensar, 2017.
- Matürîdî, Ebu Mansur el-. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Mehmet Tahir, Seyyid Ablülzâde - Urpilyan, Serkiz. *Mahzenü'l-'ulûm*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1308.
- Mert, Muhit. "Oşlu Din Alimi Ali B. Osman ve Bed'ü'l-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/7-8 (2005), 7-32.
- Musannifek, Alâ'eddin Ali b. Muhammed b. Mes'ûd. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başışlar, 00336-001, 1-55.
- Mütercim Asım, Seyyid Ahmed. *Merhu'l-me'âli fî şerhi'l-Emâlî*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.
- Nar, Ali. "Emâlî Kasidesi (Manzum Akaid)". 180-186. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı, 1984.
- Nesefî, Ebu'l Muin Meymun b Muhammed en-. *Tabstratü'l Edille fî Usulî'd-Din*. ed. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Niksârî, Ahmed. *Şerhu'l-Emâlî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 281881.
- Öğüt, Emine. *Matürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar / Geleneğin İnkışafından Geleceğin İnşasına*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Özbek, Durmuş. "el-Üşî ve 'Kasidetü'l-Emâlî'". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994), 261-308.
- Özcan, Hanifi. "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. ed. Sönmez Kutlu. 285-293. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2006.
- Özel, Ahmet. *Hanefî fıkıh alimleri*. Kızılay/Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. baskı., 2006.
- Özervarlı, M. Sait. "el-Emâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Qarşî, Dâvûd İbn Muḥammad. *Dâvûd-i Karsî'nin kelâm külliyyâtı: şerhu bed'il-emâlî, risâle fî'l-ihdiyârati'l-cüziyye ve'l-irâdâti'l-kalbiyye, şerhu'l-kasideti'n-nüniyye, şerh-i âmentu billâh, şerh-i nüniyye, ma'lûmat (inceleme-çeviri-çeviriyazı-eleştirmeli metin)*. ed. Ömer Ergül vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2025.
- Rahmi Efendi, Eğinli Mehmed. *Tefcîrüt-tesnîm fî kalbin selîm*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr er-. *Hidâyetün mine'l-îtikâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 300566, 2b-22b.
- Rebhâmî, Mevlânâ M. *Riyâd'ün-nâsîhîn Tercümesi*. çev. S. Fârûk Meyân. İstanbul: Berekât Yayınevi, 2. Basım, 1980.
- Reyhâvî, Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-. *Nuhbetü'l-le'âlî fî şerhi Bed'i'l-Emâlî*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2021.
- Sâbûnî, Nureddin es-. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1998.

- Şeker, Fatih M. *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Şihabeüddinel-Kuşeyrî, Seyyid Ali b. Yusuf b. Muharrem. *Şerhu'l-Emâlî (Şerhu Şihâbüddin)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 338473, 1a-32b.
- Teftâzânî, Sa'düddin. *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi Şerhu'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Türker, Ömer. "İslam Düşüncesinde Klasiklerin Oluşumu ve Değişimi". *İslam ve Klasik (Editörlü kitap)*, 367-376.
- Ulukütük, Mehmet. *Anlama ve Gelenek*. İstanbul: Bilsam, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Türkçe Emâlî Şerhleri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 213-226.
- Yılmaz, Mustafa Selim - Sadıker, Ömer. "İbn Cemâa'nın Derecu'l-Meâlî İsimli Bed'ül-Emâlî Şerhi". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 23 (2018), 201-211.
- Yörükan, Yusuf Ziya. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler / İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi* 2. Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 2015.
- Zengin, Zeki Salih. "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/1 (2003), 187-226.
- Zirikî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

